

Милица С. Јоковић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

УПОТРЕБА ДЕМОКРАТИЈЕ И ДРЖАВЕ У ПОПУЛИСТИЧКЕ И ТОТАЛИТАРНЕ СВРХЕ САВРЕМЕНИХ ВЛАСТОДРЖАЦА

Сажетак

Предмет овог рада су слабости савремених демократских поредака које произилазе из употребе модерних манипулативних техника оних који успевају да на демократским изборима добију поверење за улазак у власт. Савремене демократије под ударом су популистичких обећања која су најчешће нереална, односно неостварива. Спој популизма и демократије најчешће је производ немоћи политичких елита, односно политичких партија у државама да решавају најбитније проблеме грађана, односно да подигну раст и развој економског система, да уведу владавину права и опораве политичке институције да рационално и ефикасно функционишу у оквиру политичког система. Савремене демократије нису подједнако развијене и немају подједнаке шансе у развијању. Паралелизам власти најчешће је завршавао у тоталитаризацији демократије. У савременим демократским државама, посебно у оним које се налазе у процесу демократске транзиције, показује се да политичке вође (партијске вође) и када на изборима освоје државне функције не одричу се партијског вођства. На тај начин демократије постају подређене и заробљене од стране политичких партија, посебно њиховог политичког вођства и вођа. Анализиран је и однос слободе и демократије. Искуства показују да се демократија успешније утемељује тамо где су људи освојили слободе него тамо где демократија тек треба да омогући слободе грађанима. Анализиране су и опасности по демократију које произилазе из злоупотребе демократских услова. Посебна опасност по савремене демократије произилази из околности у којима они који дођу на власт учине све да друштвом и државом завладају антиполитички принципи:

равнодушност, страх и стрепња и осећај немоћи. Антиполитички принципи угрожавају демократски поредак, а они који се с њима служе руше демократију.

Кључне речи: демократија, популизам, доминација, власт, тоталитаризам, слобода, манипулација, равнодушност, страх, немоћ

1. СЛАБОСТИ САВРЕМЕНИХ ДЕМОКРАТСКИХ ПОРЕДАКА

Политичка реалност савремених демократија и демократских држава показује да су оне суочене с великим изазовима насталим демократским ослобађањем маса. Премда се демократија у модерној историји сматра за сада најбољим политичким поретком, односно владавином, она је и даље притиснута слабостима које је уочио још Аристотел: употребом и злоупотребом од демагога и олаким завођењем мноштва, односно светине. Те слабости, због којих је Аристотел демократију сврстао у рђаве поретке владања, и данас представљају њено унутрашње ограничење. Иако је појам демократије претрпео садржинске промене уношењем многих елемената који је требало да спрече употребу и злоупотребу демократије од демагога и истовремено светину претворе у активни политички субјект који би поседовао не само политичку свест него и самосвест, односно спознају циљева и њиховог смисла за заједнички живот и даље је слабости које је уочио Аристотел прате.

Савремене демократије лако западају у замке модерних манипулативних техника које произилазе из неспорно линеарног научног прогреса, посебно техничког и технолошког. Другим речима, савремене демократије су под ударом идеје манипулације и манипулације идејама који наносе вешти манипулатори користећи разне облике манипулативних техника којима се у име демократије најчешће разарају демократије. Манипулативним техникама и технологијама чак и освешћени грађани, посебно у периодима друштвених криза, постају део масе и гомиле. Тако да и оне који би требало да буду носиоци демократизације и учвршћивања демократског поретка, што произилази и из етимологије речи демократија, заводе вешти и опаки манипулатори. Уместо владавине освешћених грађана (демоса) добијамо владавину над демосом у име демоса.

Заводљива обећања савремених политичара у периоду друштвених тешкоћа и криза грађани олако прихватају и оне који се њима размећу препознају као једине који су у стању да их извуку из проблема. Најчешће су та обећања лажна, нереална и више ли-

че на фантазије него на озбиљан излаз. Али што су тешкоће веће, а криза дубља, реална обећања за намучене и нестрпљиве грађане су неприхватљивија. Много су им психолошки ближа фантастична и брза, него реална и дугорочна обећања. Психолошки, људи у невољама везују се за нестварна али одлучно изречена обећања. Одлучност их више води него неодлучност и реалност. Управо тешкоће и криза су шанса да одређени појединци или групе, уз употребу најдемократскијих процедура, доспеју на власт и приграбе челне функције у организовању једног друштва и државе. Њихово освајање власти и учвршћивање најчешће завршава у популизму, популистичкој реторици и популистичким гигањима и збивањима грађана, помоћу којих се на ритуално-драматични начин одлажу решења њихових битних животних проблема. Ритуали и ритуална кретања одвајају их од свакодневних брига и уносе им динамизам, наду и веру да ће се све брзо окончати. Међутим, то је лажна нада и вера која психолошки одвлачи њихову пажњу од свакодневних тешкоћа, а динамизмом им се троши енергија која хоће да се брзо изнађу решења. Вешти манипулатори на власти покрећу унутрашње динамизме иза којих нема дела, сем узалудног трошења енергије. Када исуше енергију грађана која води једно друштво и државу онда прелазе на тоталитарни начин управљања. Треба све држати под контролом и не допустити било какву активност која би могла да угрози освојене позиције. У име демократије тако отпочиње да се учвршћује тоталитарна држава. Ранија искуства у успостављању тоталитарне државе, посебно у 20. веку, била су везана за тоталитарне идеологије (нацизам и стаљинизам). Савремени популизам и тоталитаризам почива најчешће на огољеном прагматизму где се идеологије само употребљавају у мери која им омогућава да обмана остаје што дуже на снази. Данашње популистичке вође олако мењају и погледе и идеологије и организације зато што немају никакве своје идеале, нити идеале изван њих и изнад њих. Све је у њиховом интересу и све је за њих. Та врста саможивости почива на личном огољеном егоизму и логици органског преживљавања.

2. ПОПУЛИЗАМ И ДЕМОКРАТИЈА

Постоје различите типологије популизма. За сврху овог рада користићу ону по којој се разликују следећи популизми: популистичке диктатуре, популистичке демократије, реакционарни популизам и политичарски популизам.¹⁾ Издајам посебно попули-

1) Милан Матић, *Либерализам, Популизам, Демократија*, Институт за политичке студије, Београд, 1992, стр. 73.

стичку демократију. Овај облик владавине је парадоксалан. С једне стране, настаје као производ демократских тежњи широких слојева становништва и у том смислу тај облик владавине може се уврстити у класификацију демократских облика више него у чисто популистичке владавине.²⁾ С друге стране, ако демократске намере широких слојева становништва искористе у манипулативне сврхе групе које су добиле поверење на демократски начин, онда ова владавина више припада популистичким владавинама. У политичкој пракси могућа су и једна и друга својства која чине садржај популистичке демократије.³⁾ Постоје примери да популистичка демократија настаје и као реакција на изопачења или злоупотребе демократских форми у случајевима када је на делу демократски елитизам или што би могли назвати странчарењем политичких елита које у борби за власт злоупотребљавају демократске услове.⁴⁾ Другим речима, популистичка демократија има елементе демократског начина вођења политике, али они су подложни изопачењу, односно кварињу како су још у античкој Грчкој истицали Платон и Аристотел. Сматра се да је по својим карактеристикама у најбољем периоду развоја политичког живота атинска демократија била популистичка демократија. Наравно, у њој налазимо добар спој врлина етничкога, достојанства политеје и високих етичких принципа које су преко моралних понашања показивали појединци.⁵⁾ У таквом облику демократије практикована је изузетна ангажованост и жртвовање када су у питању општа корист, правда и добро свих чланова политичке заједнице. Та врста популистичке демократије добар је

- 2) Председнички претенденти у САД у време изборне кампање популистички делују из разлога што је народ носилац изворног суверенитета. Пол Пиконе (*Paul Piccone*) сматра да амерички председнички популизам који се практикује у изборним кампањама има дугу историју и да он произилази из традиције непосредне демократије која је везана за локализам, али и културолошке специфичности (*Paul Piccone*, „Postmodern Populism“, *Telos*, no.103/1995, стр. 45 – 86).
- 3) Бенџамин Мофит и Сајмон Тормеј (*Benjamin Moffitt and Simon Tormey*) сматрају да је популизам један од најсадржајнијих концепата политичке науке. Они о популизму у савременим демократијама пишу као о посебној врсти политичког перформанса и политичког стила који значајно место добија у медијској презентацији (*Benjamin Moffitt and Simon Tormey*), „Rethinking Populism: Politics, Mediatization and Political Style“, *Political Studies*, Vol. 62, no. 2/2014, стр. 381 – 397).
- 4) Данијел Смилев и Иван Крастев (*Daniel Smilov and Ivan Krastev*) истичу да популизам и популисти у временима друштвених криза обећавају оживљавање политичког живота и повратак политици оног суштинског што она губи странчарењем. Такође, сматрају да су популисти алтернатива репрезентативном систему који губи поверење (*Daniel Smilov and Ivan Krastev*, „The Rise of Populism in Eastern Europe: Policy Paper“, у зборнику: *Populist Politics and Liberal Democracy in Central and Eastern Europe* (Editors: Grigorij Mesežnikov, Ol'ga Gyárfásová, Daniel Smilov), Institute for Public Affairs, Bratislava, 2008, стр. 7 – 13).
- 5) Милан Матић, *Либерализам, Популизам, Демократија*, Институт за политичке студије, Београд, 1992, стр. 84.

пример партиципативне и директне демократије коју у савремености налазимо у швајцарском демократском поретку. Тај поредак је пример споја популистичких карактеристика и на њима израслих институција, али и постојања и практиковања облика репрезентивне демократије. Наравно, то су примери демократија у малим политичким заједницама у којима је могуће направити овакав спој. У том смислу оне су не само идеални, него и успешни реализовани примери високог учешћа грађана у демократским процесима и одлучивању. За савремене демократије овај идеал и пракса најбоље се могу реализовати у локалним заједницама. Развијене локалне заједнице могу настати само у друштвима и државама где су децентрализовани и демонополизовани моћ и власт.

Спој популизма и демократије најчешће је производ немоћи политичких елита, односно политичких партија у државама да решавају најбитније проблеме грађана, односно да подигну раст и развој економског система; да уведу владавину права и опораве политичке институције да рационално и ефикасно функционишу у оквиру политичког система; да омогуће успешан развој средњих слојева становништва који као носиоци стваралаштва и знања успевају да стабилизују и учврсте егзистенцијалну сигурност грађана у оквиру социјалног система; и да афирмацијом универзалних вредности као мерила за све посебне и појединачне вредности утемеље вредносни систем. Та четири примарна друштвена система показују да ли је у једном друштву могуће утемељити и показати какав је на делу политички и друштвени поредак, односно да ли је демократски или није. Преко њих се показује и квалитет, али и развој једног друштва и државе. Нажалост, чињенице у многим друштвима и државама вербално опредељеним за успостављање демократске владавине и отпочињање демократизације и друштвеног и политичког живота показују да се демократија помоћу популистичких мера злоупотребљава и своди на демократску фразеологију а када је у питању институционализација на стварање демократских фасадних институција.

3. ДОМИНАЦИЈА И ДЕМОКРАТИЈА

Проблем савремених демократија произилази и из унутрашњих прилика у земљама у којима се оне успостављају или су успостављене и спољашњих околности, односно глобалног распореда моћи. Ова унутрашња и спољашња стања показују да савремене демократије нису подједнако развијене, али и да немају подједнаке шансе у развијању. Многи аутори сматрају да су структуре и институције капитализма, као и тржиште, битно утицали и одређива-

ли односе међу политичким актерима у демократским али и свим осталим друштвима. Обрасци доминације неспорно у последња два века прате и карактеристични су и за демократске владавине у мањој или већој мери.

Док је у 19. веку Карл Маркс сматрао да ће тријумфом пролетеријата бити доведене у питање, односно укинута, и експлоатација и доминација, други теоретичари, међу њима посебно Гаetano Моска, Вилфредо Парето и Роберт Михелс, сматрали су да то неће моћи да учини пролетаријат и да ће увек мањине доминирати политичким животом једне државе и друштва. Роберт Дал сматра да је њихов приступ много објективнији, односно тачнији и прецизнији, али и научнији, а Марксов романтичарски и утопијски.⁶⁾ Владајуће мањине под плаштом демократије управо због битних карактеристика буржоаског друштва добијају шансу да се наметну као доминантне. У тим мањинама појединци или групе успевају да покажу доминацију демонстрацијом моћи помоћу које се учвршћују на власти. Код појединаца, на шта је већ указивао Макијавели, а потом Моска, Парето и Михелс, долазе до изражаја особине помоћу којих успевају да се наметну и доминирају. То су препреданост, лукавство, енергичност, оштроумност, велике амбиције, али неоспорно и поседовање интелигенције. У освајању власти они су често бескрупулозни. Наравно, Моска, Парето и Михелс сматрају и да они којима се влада поседују особине подложне доминацији. То су у првом реду склоност ка реду, избегавању било којег ризика, спремност на послушност, разне врсте конформизма, али и бежање од могуће одговорности, као и спремност на хомогенизацију када се осећају угрожено. Њихова очекивања често су подложна прихватању „нерационалних митова“. Ово су особине које погодују да у име демократије појединци и мањинске групе или политичке елите наметну популистичко понашање и злоупотребе демократске процедуре и начине одлучивања. Неспорно је да треба имати у виду да доминација мањина има упориште у битној чињеници људског живота – неједнакости у моћи. На томе управо инсистирају теоретичари елита, премда су, како истиче Дал, у савременим демократијама „грађани далеко од тога да буду једнаки по својим политичким могућностима у свом утицају на политику уопште и на понашање владајуће структуре у држави“⁷⁾, што не значи да се то може узети као чињеница која доводи у питање демократију већ она више говори о неиспуњеностима свих критеријума важних за демократски процес. Суштина демократске владавине су политич-

6) Роберт Дал, *Демократија и њени критичари*, CID, Подгорица, 1999, стр. 358.

7) *Ibidem*, стр. 363.

ки одговорне одлуке, а не масовно учешће у доношењу политичких одлука које су нереалне, а по последицама опасне.⁸⁾ Другим речима, не треба мешати демократију и хијерархију. Демократија подразумева доношење исправних одлука од којих ће сви грађани имати корист и добро, док се хијерархија не сме доводити у питање када је потребно да институције функционишу на рационалан и ефикасан начин. Хијерархија се у институцијама уводи ради тачног одређивања стручности и одговорности и да би на тај начин био избегнут било какав утицај спољашњих интересних група. Тамо где је потребна хијерархијска организација у институцијама не може се уводити принцип једнакости, већ важи принцип квалификоване и компетентне доминације. Увођење једнакости тамо где се тражи стручност, компетенција и одговорност погубно је за функционисање институција, самим тим и демократије.

4. ПАРАЛЕЛИЗАМ ВЛАСТИ И ДЕМОКРАТИЈА (ТОТАЛИТАРИЗАЦИЈА ДЕМОКРАТИЈЕ)

Први светски рат у 20. веку био је велики изазов, али и искушење за демократско уређење државе, али и за државе у којима је демократија почела да се утемељује и развија. То је посебно изражено у Немачкој после Првог светског рата из којег је она изашла као поражена страна у којој је нарушен институционални поредак због успостављања ванредног, односно ратног стања. По завршетку Првог светског рата Немачку је захватила велика економска криза с којом демократске институције нису могле успешно да изађу на крај. Иако је успостављена република и доследна подела власти, али и почео да се развија партијски плурализам, млада немачка демократија није тада могла да изнађе решења која би продужила њен развој и живот.

Нестабилну економску и социјалну ситуацију у Немачкој искористила је новоформирана Национална социјалистичка партија да се на најдемократскији начин путем избора докопа власти 1933. године. Националсоцијалисти и њихов вођа Адолф Хитлер, с врхушком партијске власти која је била организована као завереничка група, нудила је немачким грађанима излазак из кризе дајући сва-

8) Франц Нојман је упозоравао да „уколико демократизација значи реформисање извршних органа државе у смислу нарушавања хијерархијске структуре, или допуштањем да ‘интересне групе’ судјелују у доношењу административних одлука, онда такво реформисање не само да нема никакве везе с демократијом него може чак и представљати нову пријетњу“ (Франц Нојман, *Демократска и ауторитарна држава*, Напријед, Загреб, 1974, стр. 119).

кој групацији обећања која одговарају њиховим потребама и интересима. Иако је задовољавање потреба и интереса различитих социјалних групација потпуно супротстављено, и са аспекта реалности немогуће, припадници тих групација нису водили рачуна о томе. Владајућа партија као и друге партије нису се снашле у околностима дубоке кризе немачког друштва и државе и на прави начин разобличиле намере једне мале завереничке групе која се добро покрила партијским плаштом.

Доласком нациста на власт 1933. године све институције Вајмарске републике нису рушене нити довођене у питање, као што није ни промењен Вајмарски устав. Међутим, паралелно са државним органима, уставом и законима донете су десетине нових уредби и закона који су правили привид да се у немачкој држави ништа не мења. Али оно што је настало као новина, на шта посебно указује Хана Арент, јесте да се упоредо с државним механизмом развија један нови механизам – партијски, односно националсоцијалистички. Подједнако су функционисала два апарата: државни и партијски. У стварности настао је однос у којем се показује ко поседује власт. Створен је однос између привидне и стварне власти, „тако да се државни апарат углавном приказује као безвредна фасада која скрива и чува праву власт, власт партије“.⁹⁾ Оно што су нацисти увели као новину, истиче Арент, јесте да су насупрот државних органа формиран и исти органи у оквиру партије. Такође, направили су и паралелну државну организацију. Остали су упоредо да постоје према Вајмарском уставу покрајине, али истовремено су у оквиру партије формиране нове организационе поделе на срезове. Ове две паралелне организације нису се ни територијално поклапале, тако да су нека места истовремено припадала покрајинама у оквиру државне организације, али нису припадала срезовима у оквиру партијске организације. Арент даје пример да многи проверени партијски кадрови, када су долазили на чело државног административног апарата, на пример на чело министарстава као министри, нису имали моћ и власт која би произилазила из њихове функције. С друге стране, функционери на челу административних и унутарпартијских подела имали су изузетну моћ и власт. Тако се дешавало да министар полиције има мању моћ од руководиоца тајне полиције. Такође, новина у партијском организовању јесте да су често постојали паралелни органи који нису били територијално поклопљени па се дешавало да се моћ у оквиру њих селила с једне на другу функцију. То је пример успешне манипулације пошто

9) Хана Арент, *Извори тоталитаризма*, Феминистичка издавачка кућа 94, Београд, 1998, стр. 403.

нико не може да се издигне толико да би могао да формира неку клику која би довела у питање фирера, односно Хитлера. И најповерљивији и најближи Хитлерови сарадници нису могли тачно да процене када су носиоци привидне или стварне моћи. Са аспекта демократске владавине овај начин управљања могао би се означити као демонополизација, децентрализација и дисперзија моћи, а у ствари радило се о манипулацији моћи. Задржавањем институција Вајмарске републике одржавана је фасада старе републике која је била видљива и спољашња. Међутим, стварна власт била је у рукама националсоцијалистичке партије, односно она је била изнад и изван закона Вајмарске републике. Удвостручавањем функција Хитлер је направио привид да се све одвија у интересу и за интересе грађана. Арент износи и интересантну тврдњу коју је нашла код Ернста Френкела који је сматрао да се дуализам власти у Хитлеровој Немачкој може тумачити као подела власти према једном другом критеријуму, а то је да су држава и државни апарат задржани ради гарантовања да се неће довести у питање капитализам и приватна својина.¹⁰⁾ Другим речима, држава је задржала овлашћења када је у питању функционисање економског система, односно привреде, док је партијска власт битно одлучивала када је у питању све везано за политику и политички живот. Френкел је један од ретких аутора који је сматрао да немачки националсоцијализам није увео привидну и стварну власт, већ да је поделио власти у оквиру решавања одређених проблема.

Арент не прихвата његово тумачење, али се оно не може пренебрећи када су у питању савремене демократске државе које настају после великих промена с краја 20. века које претендују да успоставе, утемеље и развијају демократију и демократски поредак. Управо се нешто од овога везаног за анализу утемељења тоталитарне државе у одређеним периодима одвија у овим државама. Више као карактеристике, а мање као концепт. Показује се да често партије и партијске вође покушавају да, када освоје власт на изборима, формирају и паралелне органе преко којих освајају и државне органе. Кад после избора освоје државне органе, локални партијски моћници, који нису у државним органима, често изазивају напетости са партијским колегама на функцијама у органима власти. Примери показују да лако губе моћ они партијски функционери који су се прихватили државних функција, а замрзнули су или напустили партијске функције. То је разлог да се у савременим државама у демократској транзицији политичке вође и када добију државне функције не одричу партијског вођства.

10) Ibidem, 403 – 404.

5. СЛОБОДА И ДЕМОКРАТИЈА – НАПЕТОСТ КОЈА ОПТЕРЕЂУЈЕ ДЕМОКРАТСКЕ ПОРЕТКЕ

Један од темељних проблема савремене демократије јесте однос слободе и демократије. Тај проблем постоји од почетка формирања демократија у модерним временима. Поставља се питање: да ли је потребно прво освојити слободу, а потом градити демократску политичку заједницу, односно друштво и државу, или обрнуто, успоставити демократску владавину уз добро прецизирана демократска правила која ће омогућити да се развија и слобода појединаца, али и мањинских група у једном друштву? Напетост између слободе и демократије произилази из једне раније напетости између слободе и једнакости. Та напетост пратила је модерне револуције – Америчку и Француску. Стални сукоб између слободе и једнакости према многим ауторима одвија се између слободе и демократије.

Политички филозоф Исаија Берлин писао је о напетости слободе и демократије преко питања слободе и самоуправе. Берлин је разликовао две слободе: негативну и позитивну, односно слободу од и слободу за. Према њему, негативна слобода у бити је „подручје у коме човек може да делује неометан од других“.¹¹⁾ Берлин сматра да треба ограничити моћ државе када је у питању „извесно минимално подручје слободе који нипошто не сме бити угрожено; јер ако се у њега закорачи, појединац ће се наћи у подручју које је одвећ скучено, чак и за минимални развој природних способности, и у том случају неће бити кадар да тежи разним циљевима које људи сматрају добрим или праведним или светим, па чак ни да их замисли. Из тога следи да се мора повући граница између приватног живота и оне сфере у коју власт има право да се меша“.¹²⁾ Берлин на овај начин прави разлику између слободе и демократије јер према њему демократија „може да лиши појединачног грађанина многих слобода које би могао уживати у неком другом облику друштва, тако се исто да замислити деспот либералног типа који својим поданицима допушта велику меру личне слободе“.¹³⁾ Другим речима, према Берлину индивидуална слобода не мора се нужно повезивати са демократијом, односно демократским управљањем. Берлин је имао суздржаност када је у питању позитивна слобода,

11) Исаија Берлин, *Четири огледа о слободи*, Нолит, Београд, 1992, стр. 205.

12) Ibidem, стр. 205.

13) Ibidem, стр. 213.

односно слобода за. Сматрао је да позитивна слобода почива на жељи појединаца да буду своји господари. Према њему, позитивна слобода се на тај начин сукобљава с негативном слободом „која се своди на стање у коме нас други не спречавају да бирамо“.¹⁴⁾ Берлин је упозоравао да самогосподарење и самоостваривање, када се споје с политичким мишљењем, могу лако да заврше у стварању револуционарне идеологије. Он сматра да револуционарна идеологија може лако да заврши, када се реализује, у опаком тлачењу. Позитивна слобода може лако да сконча у тоталитарној пракси – као у оквиру два велика тоталитарна поретка, нацизму и стаљинизму. Према њему, за разлику од позитивне слободе, негативна слобода омогућава и припада идеји политичког плурализма. Оно што Берлин није до краја оцртао јесте да ли је позитивна слобода у сваком случају деструктивна када је у питању негативна слобода?

Арент, супротно од Берлина, иако је и она жестоко критиковала тоталитаризам, сматра да је позитивна слобода омогућила људско самоостваривање учешћем у политичкој заједници. Према њој, политичка заједница гарантује једнакост која је значајна за једнакост и у владању и у поковавању. Арент сматра да позитивна слобода, утемељена у политичкој заједници, претходи и историјски и логички свакој другој врсти слободе. Она истиче да „свесни слободе или њене супротности постајемо тек у општењу с другима, а не у општењу са собом“.¹⁵⁾ Арент позитивну слободу види као услов и извор свих других слобода јер се она остварује учешћем у политичкој заједници, односно јавној сфери. Она наглашава да та слобода омогућава, али и гарантује, слободу мишљења, уверења, убеђења, савести, као што омогућава унутрашњи религијски или филозофски дијалог појединца са собом, али и са другима које сусреће. Другим речима, према Арент, позитивна слобода је предуслов за успостављање и негативне слободе, али и других искустава везаних за реализацију ове свете идеје и универзалне вредности.

Проблем између слободе и демократије разматра и Фарид Закарија. Он отвара питање везано за савремене либералне аутократије у којима долазе до изражаја посебно економске слободе. Отвара се питање да ли су либералне аутократије повољне за увођење демократије? Према њему, важније је и рационалније успо-

14) Ibidem, стр. 215.

15) Слобода „може и даље обитавати у срцима људи као жеља, као хтење, као нада, као чежња; али, као што сви знамо, људско срце је врло тамно место, и све оно што се одвија у његовој тами тешко се може назвати приказивом чињеницом. Слобода као приказива чињеница и политика се подударају, и међусобно су повезане као две стране једне исте ствари“ (Хана Арент, *О слободи и ауторитету*, Градска библиотека „Жарко Зрењанин“, Зрењанин, 1995, стр. 77–78).

ставити слободу, макар и аутократским начинима и средствима, него покушавати успостављање демократије у земљама где не постоје индивидуалне слободе и владавина закона, односно владавина права. Он сматра да су гарантоване слободе у уставима, чак и у аутократским владавинама, као што су слобода говора, удруживања, испољавања верских уверења, као и гарантовање личне и приватне својине, већа гаранција да ће, када отпочне демократизација тих владавина, она бити успешна, односно лако ће се утемељити и даље развијати. Према Закарији, избори као један од услова за успостављања демократског поретка нису гаранција за успостављање и развој демократије. Он истиче да „широм света демократски изабрани режими... сваког дана занемарују уставна ограничења своје власти и лишавају своје грађане основних права“.¹⁶⁾ Као добар пример Закарији служе модели аутократских владавина у којима су успостављане слободе и владавина права. Тако он истиче да „Јужна Кореја, Тајланд и Малезија деценијама су живе под влашћу војних хунти или једнопартијских система. Ови режими либерализовали су економију, правни систем, као и верска права, и права на путовање, а онда су после неколико деценија, одржали и слободне изборе.“¹⁷⁾

Џон Бринкмен истиче да су многи политички писци критични према ставу да треба прво омогућити економске слободе и развити економију па потом увести демократију. Тако на пример, Томас Керотес узима за пример Египат у чијој се аутократској политичкој владавини доводе у питање економске реформе јер немају подршку грађана. А немају подршку грађана јер нису отворени демократски процеси.¹⁸⁾ Ова критика није у потпуности тачна јер се показује да су у питању примери где аутократске владавине не омогућавају економске слободе него обрнуто да једна ретроградна економија доприноси јачању и одржању аутократског поретка. Сви заступници схватања да треба прво успоставити демократију, а упоредо с њом развити и слободе, посебно појединачне, које ће та демократија гарантовати, заборављају чињеницу да у процесу успостављања демократије која почива на масовном учешћу и легитимитету може лако да се од харизматских лидера искористи у сасвим друге сврхе. Тако харизматски лидери мобилишући масе,

16) Фаред Закарија (Fareed Zakariya), *The Future of Freedom: Liberal Democracy at Home and Abroad*, New York: Norton 2003, p. 17. у: Џон Бринкмен, *Културне контрадикције демократије*, Филип Вишњић, Београд, 2008, стр. 214.

17) *Ibidem*, стр. 214.

18) Џон Бринкмен, *Културне контрадикције демократије*, Филип Вишњић, Београд, 2008, стр. 215.

посебно на верској или етничкој основи, могу на изборима да добију легитимитет, али то не гарантује да ће успоставити демократију. Масовно учешће и народни легитимитет од Америчке до Француске револуције завршавали су и у демократским и у недемократским владавинама. У 20. веку то се показало и када су власт путем демократских избора, односно уз народни легитимитет, добијале партије које су касније учврстиле тоталитаризам. Није довољно за успостављање демократије масовно учешће и народни легитимитет, потребно је нешто више. Потребно је да буду успостављене и практиковане индивидуалне слободе и права, да буду гарантовани плурализам и доследна подела власти у којој ће потпуно бити независна судска власт. Другим речима, потребна је равнотежа различитих власти. Досадашња светска искуства, посебно у развијеним демократским земљама, показала су да је потребно одржавати равнотежу када је у питању однос слободе и демократије. Свака неравнотежа доводи у питање или слободу или демократију. Добро то описује Бринкмен када пише да се демократски политички систем „љуља, налик на артисте на жици у оној неухватљивој тачки између стајања и падања, стално измишљајући привремену равнотежу између слободе, једнакости, братства. Демократије опстају све док им полази за руком да ову равнотежу одрже и не падну“.¹⁹⁾

6. ОПАСНОСТИ ПО ДЕМОКРАТИЈУ

Једна од важних опасности по савремене демократске процесе, посебно у земљама у којима се успоставља демократија, јесте злоупотреба демократских услова. Тако се сви услови потребни за функционисање демократског поретка могу симулирати манипулативним начинима. Формално, могу у земљама у којима се успоставља демократија да постоје сви демократски услови: владавина права, принцип једнакости и равноправности грађана пред законом, партијски плурализам, подела власти, слободни и тајни избори, слободни и отворени медији, слободно тржиште, слободно кретање робе, људи и капитала, грађанска и колективна права,²⁰⁾ али да у стварности буду изиграни, односно симулирани. Најчешће се закони изигравају или су донети закони селективни. Селективни закони угрожавају принцип једнакости грађана пред законом. Постоји формална подела власти на законодавну, извршно-упра-

19) Ibidem, стр. 217.

20) Чедомир Чупић, *Демократска владавина (поговор)*, у: Рос Харисон, *Демократија*, Клио, Београд, 2004, стр. 312.

вљачку и судску, али стварна власт је у партији или коалицији партија које су освојиле власт на демократским изборима. Освајајући власт партије подређују све три гране власти својим потребама и интересима. Разним облицима зависности могу се и слободни и отворени медији потпуно ставити у службу властодржаца. Ово су неки од примера који показују како демократски услови могу да буду злоупотребљени и да се њима манипулише, а пред грађанима симулира да све функционише на најдемократскији начин.

Властодршци који се на демократски начин докопају власти све учине да друштвом и државом завладају антиполитички принципи како је добро констатовала Арент. Од тих антиполитичких принципа најпримарнији су: апатија, страх и стрепња и осећај немоћи. Апатија, односно равнодушност грађана у демократским порецима најчешће је последица изборне селекције која у представничким институцијама омогућава малом броју људи да доносе политичке одлуке. Равнодушност грађана почиње оног момента када они који доносе политичке одлуке те одлуке доносе да би задовољили сопствене личне или групне интересе. Такве одлуке разочаравају грађане, односно бираче. Они су разочарани што су у нечему учествовали и за шта су се залагали или обећања прихватили, а пред собом виде да се реализује нешто сасвим друго а не обећано и очекивано. То је тренутак када они постају истовремено разочарани и равнодушни. Норберто Бобио добро је уочио када је закључио да „идеал онога ко држи власт увек је био да има увид у сваки покрет и да чује сваку реч својих поданика (по могућности, да при том не буде ни виђен ни слушан). Овај идеал данас је немогуће постигнути... Старо питање које се провлачи кроз целокупну историју политичке мисли: 'Ко чува чуваре?' данас може бити формулисано као 'Ко контролише контролоре?' Уколико се не пружи одговарајући одговор на ово питање, демократија, као израз видљиве моћи, изгубљена је. Више него о испуњеном обећању, у овом случају се у ствари ради о тежњи која је у супротности са претпоставкама: тежњи која више није усмерена ка највећој могућој контроли власти од стране грађана, већ ка највећој контроли поданика од стране власти“.²¹⁾

Када популистичке пароле у којима је највише очекиваних, а не реалних обећања, којима се заводе грађани, после освајања власти смени стање ишчекивања да се обећања реализују, отрежњење настаје оног момента када то изостане. Истовремено, отрежњење код заведених грађана ствара не само осећај изневеравања већ и

---

21) Норберто Бобио, *Будућност демократије*, Филип Вишњић, 1990, стр. 28–29.

личног осећаја преваре у којој су и сами учествовали. Такво политичко и психолошко стање грађане води апатији, односно равнодушности. Властодршцима такво стање одговара јер их оно уљуљкава да им се не спрема било каква врста грађанске непослушности или отпора. Наравно, и равнодушност временом има границе, посебно ако се продубљују егзистенцијални проблеми. На дуго рок равнодушност грађана постаје за властодршце опасна.

Други битан антиполитички принцип јесте употреба страхова и стрепњи ради одржања на власти. Властодршци манипулацијама, када освоје власт на демократски начин, шире страхове који им омогућавају да избегну одговорност када су у питању њихова предизборна обећања. Најчешћи и најуспешнији страхови које се шире су егзистенцијални. Ако су држава и друштво погођени кризом која изазива губитак радних места или зауставља могућност запошљавања пристиглих генерација, онда се властодршци успешно, помоћу егзистенцијалног страха, одржавају на власти. Чак успевају да супротставе запослене и незапослене, а и међу самим запосленима да уведу стање страха да могу сваког момента да изгубе посао. Други важан страх када је у питању опстанак на власти је везан за националну угроженост. То је типично групни страх. Помоћу тог страха мобилише се нација и стално јој се сервирају стања њене угрожености и могућег нестанка.²²⁾ У вишенационалним заједницама овакав страх шири се не само на већинску нацију већ и на све припаднике мањинских националних група. Овај страх води хомогенизацији, односно затварању, подозрењу и сталном осећају несигурности и нестабилности припадника већинске нације, али и националних мањина.²³⁾ Такође, популистички властодршци употребљавају и верске страхове. Тако се изазива осећај угрожености припадника једне религије од друге или других. Манипулација верским осећањима у политичке сврхе изазива, поред устрашености и хомогенизације, и верски радикализам и фанати-

---

22) Тако се данас разбукутавају национализми који се користе да би се властодршци одржали на власти. Сартори сматра да „национализми који данас пулсирају и експлодирају јесу локални, фрагментарни и искидани. Нису то освајачки национализми, већ је реч о повратку на претходно постојећи идентитет, о повраћају ‘малих отаџбина’. Преостаје да се види да ли је та есхумација малих отаџбина наивна. У распаду совјетске империје (и околине) не играју само ‘нације’ – културни и лингвистички идентитети – већ успостављање ‘нове класе’, односно јуриша на власт. Онај што је био ништа или тек поручник у великој мултинационалној држави може да постаје генерал у мононационалној целини коју приграби за себе“ (Ђовани Сартори, *Демократија шта је то?*, СИД, Подгорица, 2001, стр. 273).

23) Етнификацију политике користе властодршци који су се докопали на демократски начин власти и преко ње манипулишу националном припадношћу и националним осећањима грађана. То је типичан пример злоупотребе демократије од вештих политичких манипулатора.

зам. Доктринарно такво стање учвршћује верски фундаментализам који онда на дуги рок подстиче радикализацију, екстремизам и фанатизам. Иза ових страхова, када настану сукоби, могу да се почине стравична насиља и деструкције. Још један страх угрожава посебно демократију – страх од моћних. Мале, али често немоћне државе у политичкој расподели моћи морају и требају да воде рачуна о томе колики су и шта су интереси моћних. То често изазива осећај понижења, али и страха када их моћни условљавају. У данашњим околностима често моћни одређују како ће се учвршћивати и развијати демократија код малих народа и држава када крену у процес демократизације. Неретко услови са стране не одговарају унутрашњим приликама држава које су кренуле у демократизацију. То истовремено изазива и неспоразуме и страхове јер често моћници могу да буду не само бахати него и прикривено свирепи када су у питању њихови интереси. Ширењем различитих страхова, али и њиховим рђавим последицама у младим демократијама формира се образац појединачних и колективних стрепњи. И када нема конкретног узрока грађани имају осећај да им се нешто рђаво припрема. Стрепње су управо стања која произилазе из популистичких коришћења демократије и покушаја властодржаца да све држе под контролом. Стрепње слабе демократске потенцијале грађана и шире опште стање сумњичавости које може да заврши у осећају немоћи.

Најопаснији антиполитички принцип везан је за стање осећаја немоћи код грађана. То је принцип раширен у ауторитарним порецима, али често га користе властодршци и у демократским владавинама. Када наступи осећај појединачне и колективне немоћи грађана онда се лако њима манипулише, а и оно што је демократски успостављено полако се урушава. Осећај немоћи владајући често користе за личну корист и добитке и зато се лако у таквим околностима шире две опаке друштвене појаве – корупција и криминал.

Сваки антиполитички принцип угрожава демократски поредак, а они који га употребљавају руше демократију. Тамо где се тек одвијају демократски процеси који треба да учврсте демократију између осталог подложни су манипулацијама популиста, али и оних који су склони да ради задржавања власти уводе и тоталну контролу. Није ретко да се у таквим државама и друштвима комбинују популизми и тоталитарне карактеристике да би се опстало на власти и омогућило продужење власти. Демократски процеси су процеси лаганих корака и великог стрпљења свих који имају намеру да их учврсте и развију. Истовремено, демократија је пред

сталним изазовима и искушењима да се у име демократије укине демократија.²⁴⁾ Другим речима, демократија има највише ограничење, а то је сама демократија.

ЛИТЕРАТУРА

- Arent, Hana, *Izvori totalitarizma*, Feministička izdavačka kuća 94, Beograd, 1998.
- Arent, Hana, *O slobodi i autoritetu*, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, Zrenjanin, 1995.
- Berlin, Isaija, *Četiri ogleada o slobodi*, Nolit, Beograd, 1992.
- Bobio, Norberto, *Budućnost demokratije*, Filip Višnjić, Beograd, 1990.
- Brinkmen, Džon, *Kulturne kontradikcije demokratije*, Filip Višnjić, Beograd, 2008.
- Dal, Robert, *Demokratija i njeni kritičari*, CID, Podgorica, 1999.
- Goše, Marsel, *Demokratija protiv same sebe*, Filip Višnjić, Beograd, 2004.
- Harison, Ros, *Demokratija*, Clio, Beograd, 2004.
- Matić, Milan, *Liberalizam, Populizam, Demokratija*, Institut za političke studije, Beograd, 1992.
- Moffitt, Benjamin and Tormey, Simon, „Rethinking Populism: Politics, Mediatisation and Political Style“, *Political Studies*, Vol. 62, no. 2/2014.
- Neumann, Franz, *Demokratska i autoritarna država*, Naprijed, Zagreb, 1974.
- Piccone, Paul, „Postmodern Populism“, *Telos*, no.103/1995.
- Sartoti, Đovani, *Demokratija šta je to?*, CID, Podgorica, 2001.
- Smilov, Daniel and Krastev, Ivan, „The Rise of Populism in Eastern Europe: Policy Paper“, у зборнику: *Populist Politics and Liberal Democracy in Central and Eastern Europe* (Editors: Grigorij Mesežnikov, Ol'ga Gyárfásová, Daniel Smilov), Institute for Public Affairs, Bratislava, 2008.

Milica S. Jokovic

THE USE OF DEMOCRACY AND STATE FOR THE POPULIST AND TOTALITARIAN PURPOSES OF CONTEMPORARY RULERS

Resume

This article analyses the weaknesses of contemporary democratic orders which stem from the use of modern manipulation techniques employed by those who manage to win the trust for making the go-

24) Марсел Гоше упозорава да је демократија „у опасности да постане фантомска и да изнутра изгуби суштину под утицајем властитих идеја“ (Марсел Гоше, *Демократија против саме себе*, Филип Вишњић, Београд, 2004, стр. 300).

vernment in democratic elections. Contemporary democracies are under the threat of populist promises which are most often unrealistic. The combination of populism and democracy is usually a product of the powerlessness of political elites, i.e. political parties, in states to solve citizenry's most important problems – to increase the growth and development of the economic system, to introduce the rule of law, and to rehabilitate political institutions so they could rationally and efficiently function within the political system. Contemporary democracies are not equally developed, nor do they have equal chances for developing. The facts demonstrate how in many societies and states – formally oriented towards establishing a democratic governance and towards starting the democratisation of societal and political life – democracy gets misused and diminished to democratic phraseology with the help of populism, while in the institutional aspect being diminished to creating a façade of democratic institutions. It has been demonstrated that the patterns of dominance follow and are characteristic for democratic governances to a larger or smaller degree. The essence of democratic governance are politically responsible decisions, rather than mass participation in making political decisions which are not realistic, while being dangerous in terms of their consequences. Democracy means making good decisions for the benefit and good of all citizens, while hierarchy must not be challenged when it is necessary that institutions function in a rational and efficient way. Introducing equality where professionalism, competence and accountability are needed is devastating for the functioning of institutions, therefore for the functioning of democracy as well. Democracy can be tricked with the help of authorities' populism, as was the case with Nazi Germany. After Nazis took power, not all institutions of the Weimar Republic were dismantled nor challenged, nor was the Weimar Constitution changed. However – parallel to state authorities, Constitution and laws – dozens of new orders and laws were enacted, creating an illusion that nothing is changed in German state. What Nazis did was developing a new mechanism, party mechanism, parallel to the state mechanism. The two functioned next to each other. Such patterns lead to the parallelism of power and democracy, which usually led to the totalitarianisation of democracy. In contemporary states – especially those in the process of democratic transition – such parallelism shows how party leaders do not forfeit party leadership once they get elected to state offices. In that way democracies become submissive and captured by political parties, especially their leaderships and leaders. The relation of freedom and democracy has also been analysed. Experiences show that democracy is founded more successfully in places where people managed to gain their liberties, rather than in those places where

democracy is yet to provide liberties to citizens. Dangers for democracy tied with the abuse of democratic conditions are being discussed in the last part of the article. Each condition necessary for the functioning of a democratic order can be simulated through manipulative ways. A special danger for contemporary democracies comes from circumstances in which those who come to power do everything so that society and state are ruled by anti-political principles: indifference, fear and trepidation, and powerlessness. Anti-political principles jeopardise democratic order, and those who use them demolish democracy. Democracy is facing constant challenges and temptations for scraping democracy in the name of democracy.

Key words: democracy, populism, dominance, power, totalitarianism, liberty, manipulation, indifference, fear, powerlessness

---

* Овај рад је примљен 18. маја 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 01. јуна 2015. године.

